

महाराष्ट्रातील आंबेडकरपूर्व दलित चळवळ

- ब्रिटिश राजवटीत अनेकांनी सामाजिक व्यवस्था बदलण्याचा प्रयत्न केला. यामध्ये लोकहितवादी यांनी गुणवत्तेवर आधारित सामाजिक व्यवस्थेचा पुरस्कार केला.
- दादोबा पांडुरंग तर्खडकर यांनी मानवधर्म आणि परमहंस संस्थेच्या माध्यमातून जातीभेदाला विरोध केला. न्यायमूर्ती रानडे, आगरकर, विष्णुबुवा ब्रम्हचारी, सर रामकृष्ण भांडारकर, बाबा पद्मनजी इत्यादींनी सामाजिक व्यवस्था बदलण्याचा प्रयत्न केला.
- महात्मा फुले, वि. रा. शिंदे, राजर्षी शाहू महाराज, महाराजा सयाजीराव गायकवाड, गोपाल बाबा वलंगकर, शिवराम जानबा कांबळे, किसन बनसोडे यांनी सर्जनशीलतेवर भर देऊन सुधारण्याचे काम हाती घेतले.
- यामुळे दलित चळवळीचा उदय झाला.

महात्मा फुले

- जातिव्यवस्थेने निर्माण केलेल्या अस्पृश्यतेच्या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी संपूर्ण सामाजिक संरचनेची पुनर्रचना करण्याचा विचार प्रथम महात्मा फुले यांनी मांडला होता.
- त्यांनी स्त्री आणि शूद्रातिशूद्रांच्या मुक्तीसाठी लढण्याचा निर्णय घेतला. 1851 मध्ये अस्पृश्यांसाठी पहिली शाळा पुण्यात सुरू झाली.
- 1868 मध्ये त्यांनी अस्पृश्यांसाठी स्वतःच्या घरात पिण्याच्या पाण्याची टाकी उघडून पारंपारिक नियम मोडले.
- सुधारवादी विचारांचा प्रसार करण्यासाठी कृष्णराव भालेकरांच्या मदतीने 1877 मध्ये पुण्यातून दीनबंधूची सुरुवात झाली. त्यातून सामाजिक रूढी, परंपरा आणि अस्पृश्यांच्या परिवर्तनाच्या कल्पनेवर टीका करून जनजागृतीचे कार्य केले गेले.
- महात्मा फुले यांनी त्यांच्या मित्रांच्या मदतीने अस्पृश्यांना ज्ञान शिकवण्यासाठी 'मंडळ' नावाची संस्था स्थापन केली.

गोपाल बाबा वलंगकर

- त्यांनी दलित समाजातील अनेक तरुणांना प्रभावित केले.
- महात्मा जोतिबा फुले यांच्या विचारांनी ते खूप प्रभावित झाले.
- त्यांनी 1893 मध्ये दापोली येथे अनार्य दोष परिहार समाजाची स्थापना केली.
- त्यांनी 'विटाळ विध्वंसन' हे पुस्तक प्रकाशित केले.
- दलितांमध्ये ते पहिले वृत्तपत्र रिपोर्टर म्हणून ओळखले जातात.

शिवराम जानबा वलंगकर

- यांच्या विचारांमुळे आणि कृत्यांमुळे अस्पृश्यांमध्ये जनजागृती होऊ लागली.
- त्यांच्या विचारांनी अनेक तरुणांना प्रभावित केले.
- त्यापैकी शिवराम कांबळे हे प्रमुख होते आणि ते पुण्याचे रहिवासी होते.
- वलंगकरांप्रमाणेच ते महात्मा फुले, बाबा पद्मनजी, आगरकर आणि लोकहितवादी यांच्या विचारांनी प्रभावित झाले.
- त्यांनी 1902 मध्ये 'मराठा' आणि 'दीनबंधू' या वर्तमानपत्रांमध्ये पहिला लेख प्रकाशित केला.
- अस्पृश्यांना सैन्यात नोकरी मिळण्यासाठी शाळा आणि ग्रंथालये सुरू करण्याच्या उद्देशाने 1904 मध्ये श्री शंकर प्रासादिक सोमवंशीय हिचिंतक मित्र समाजाची स्थापना पुण्यात झाली.

राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज

- करवीर नगरचे छत्रपती शाहू महाराज यांना 'राजर्षी' हा प्रतिष्ठित किताब प्रदान करण्यात आला.
- हा किताब आत्तापर्यंत फक्त विश्वामित्र आणि जनक दिले आहेत.
- यशवंतराव उर्फ छत्रपती शाहू महाराज हे जयसिंगराव उर्फ आबासाहेब घाटगे यांचे पुत्र होते.
- त्यांचा जन्म 26 जून 1874 रोजी कागल जहागिरी येथे झाला.
- शिवाजी चतुर्थाच्या मृत्यूनंतर आनंदीबाईंनी शाहू महाराज उर्फ यशवंतराव दत्तक घेतले.
- त्यानंतर 1894 मध्ये एका भव्य समारंभात त्यांचा राज्याभिषेक करण्यात आला.
- त्या वेळी राज्यातील परिस्थिती त्यांच्यासाठी अनुकूल नव्हती.
- त्यावर मात केली आणि अनेक सार्वजनिक कामे केली.

जीवनकार्य

- अ)सामाजिक कल्याणासाठी विविध योजना त्यांनी दुष्काळावर मात करण्यासाठी विविध योजना आखल्या आणि त्या अंमलात आणल्या. लोकांसाठी रोजगार, मजुरीचे काम, पिण्याच्या पाण्याची सुविधा, तलाव, रस्ते, बंधारे इत्यादीसाठी काम केले. अपंग, अनाथ, गरीब, निराधार वृद्धांसाठी वसतिगृहे, बोर्डिंग हाऊसेस सुरू करण्यात आली. कामावर गेलेल्या जनतेच्या मुलांची काळजी घेण्यासाठी बालवाडी सुरू करण्यात आली. गुरांसाठी लष्करी छावण्या सुरू झाल्या.
- ब) अस्पृश्यता निर्मूलन - त्यांचा असा विश्वास होता की अस्पृश्यता हा समाजाचा मोठा अपमान आहे.
- म्हणून, ते नेहमी म्हणाले की अस्पृश्यता नष्ट करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी त्यांनी कायदा केला.
- त्यांनी सरकारी कार्यालये, शाळा, सार्वजनिक ठिकाणे इत्यादींमध्ये अस्पृश्यतेवर बंदी घातली 'महारवतन' पद्धतीवर बंदी घातली. अस्पृश्यांना सरकारी कार्यालयात नोकरी देण्यात आली.
- त्यांनी मागास माणसाला कोल्हापूर नगरपरिषदेचे अध्यक्ष म्हणून निवडले, ही बाब अतिशय क्रांतिकारी होती. त्यांच्या वाढदिवशी त्यांनी राखीव जागांचा जाहीरनामा प्रसिद्ध केला.
- त्यासाठी कायदा केला. राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक क्षेत्रासाठी लागू केला.

शिक्षण

- शाहू महाराजांनी महात्मा जोतिबा फुले यांचे शैक्षणिक कार्य चालू ठेवले.
- फुले यांच्या शैक्षणिक कार्याचा त्यांच्यावर प्रभाव होता.
- त्यांनी आपल्या राज्यात मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण सुरू केले. त्यासाठी कायदा केला.
- दुर्गम भागात खेड्यापाड्यात शाळा सुरू झाल्या.
- ते त्यांच्या शाळा, वाडे, धर्मशाळा, झाडांखाली, चावडी आणि पारा भरत असत.
- त्यांच्या राज्यात त्यांनी शिक्षणावर दरवर्षी सुमारे एक लाख रुपये खर्च केले. सर्व जाती -धर्माच्या मुलांसाठी त्यांनी वसतिगृहे सुरू केली.
- असे कार्य हाती घेणारी कोल्हापूर ही देशातील पहिली संस्थान होते.
- ते एक महान समाजसुधारक होते.
- क्रांतिकारक होते. त्यांच्या क्रांतिकारी कार्याने मानवी जीवनाचे सर्व क्षेत्र व्यापले आहेत.
- त्यांच्या महान कार्यामुळे महाराष्ट्राची पुरोगामी प्रतिभा उदयास आली.
- त्यांच्या कामगिरी आणि व्यक्तिमत्त्वामुळे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर भारावून गेले.
- बाबासाहेबांच्या अफाट बुद्धिमत्तेवर त्यांचा विश्वास होता.
- डॉ.आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखालीच मागासवर्गीयांचे तारण होईल असा त्यांचा विश्वास होता.
- त्यांनी स्त्रियांच्या उद्धारासाठी खूप कष्ट केले. त्याचे कार्य अनेक पिढ्यांसाठी उत्साही आणि अलौकिक आहे.

महाराजा सयाजीराव गायकवाड

- बडोद्याचे सयाजीराव गायकवाड महाराज हे क्रांतिकारी विचारांचे कट्टर समर्थक होते.
- त्याच्या विचारांमुळे आणि कृतींमुळे अनेक अस्पृश्य बडोदा, अहमदाबाद येथे उदरनिर्वाहासाठी गेले.
- डॉ बाबासाहेबांनी आंबेडकरांना शिष्यवृत्तीवर शिक्षणासाठी इंग्लंड आणि अमेरिकेत पाठवले आणि त्यांना राज्यातील उच्च पदावर नियुक्त केले.
- अस्पृश्यता निवारण परिषदेच्या नावाने पहिली अस्पृश्यता परिषद 23 मार्च 1918 रोजी मुंबईत भरली.
- त्याचे अध्यक्ष सयाजीराव गायकवाड होते.
- सयाजीराव महाराजांनी क्रांतिकारी चळवळीला सतत चालना देण्याचे मोठे काम केले.
- सयाजीराव गायकवाड यांनी राज्याची स्थिती सुधारण्यासाठी अनेक कल्याणकारी योजना राबविल्या.
- न्यायव्यवस्था सुधारली. राज्यभरात सक्तीची प्राथमिक शिक्षण योजना सुरू केली.
- "प्राथमिक शिक्षण मोफत आणि सक्तीची करणारी बडोदा ही भारतातील पहिली संस्थान आहे."
- कलाभुवनची स्थापना औद्योगिक कला शिक्षणासाठी झाली.
- त्यांनी 'श्री सयाजी साहित्यमाला' आणि 'श्री सयाजी बाल ज्ञानमाला' सुरू केली आणि उत्कृष्ट ग्रंथांचे अनुवाद प्रकाशित केले. गावगावने ग्रंथालये सुरू केली.
- सामाजिक क्षेत्रात त्यांचे कार्य उल्लेखनीय आहे.
- बुरखा घालण्यावर बंदी, बालविवाहावर बंदी, संमिश्र विवाह, स्त्रियांचा वारसा, मुलींच्या विक्रीवर बंदी, अस्पृश्यता प्रतिबंध, विधवा विवाह इत्यादी सुधारणा कायद्याद्वारे केल्या होत्या.

६) महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे

- महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचा जन्म 23 एप्रिल 1873 रोजी जमखिंडी, कर्नाटक येथे झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव रामजी आणि आईचे नाव यमुनाबाई होते.
- महर्षी वि. रा. शिंदे यांनी डिप्रेस्ड क्लासेस मिशन सोसायटी ऑफ इंडियाची स्थापना 12 ऑक्टोबर 1906 रोजी मुंबईत केली.
- त्याच दिवशी एलिफन्स्टन रोड येथे पहिली शाळा सुरू झाली.
- तसेच ठाणे, मालवण, अमरावती, अकोला इत्यादी ठिकाणी शाळा आणि वसतिगृहे सुरू केली.
- 1912 मध्ये पुण्याच्या फर्ग्युसन महाविद्यालयात अस्पृश्य आणि ब्राह्मणांचे संयुक्त जेवण आयोजित करण्यात आले होते.
- 1917 मध्ये मुंबईत डॉ नारायण चंदावरकर यांच्या अध्यक्षतेखाली एक जाहीर सभा झाली.
- आंबेडकरांचा सन्मान करावा अशी मागणी त्यांनी केली.
- त्यांनी राजकीय, सामाजिक क्षेत्रात आणि अस्पृश्यांच्या प्रश्नांवर जागरूकता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला.
- अशाप्रकारे महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी विसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात अत्यंत भक्ती आणि निःस्पृहपणे अस्पृश्यता निर्मूलन आणि त्याच्या सर्वांगीण मोक्ष आणि विकासासाठी अथक परिश्रम घेतले.
- मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाच्या गरजेची जाणीव करून देऊन महिलांमध्ये जनजागृती करण्यात आली.
- महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत सामाजिक सुधारणांसह भाग घेतला, म्हणून त्यांना तुरुंगवास भोगावा लागला.
- भारतीय समाजातील जातिव्यवस्था ही भारताच्या विकासासाठी आणि एकंदर प्रगतीसाठी मोठा अडथळा आहे हे ओळखून त्यांनी आयुष्यभर जातिव्यवस्था नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

- महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे व्यक्तिमत्त्व आणि कार्य बहुआयामी होते. 2 जानेवारी 1944 रोजी त्यांचे पुण्यात निधन झाले.

किसन फागूजी बंदसोडे (बनसोडे) -

- किसन बनसोडे यांचा जन्म नागपूर जिल्ह्यात झाला. अस्पृश्यांच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक प्रगतीसाठी त्यांनी एक आदरणीय बेघर समाज स्थापन केला.
- किसन फागुजी बनसोडे हे आंबेडकरपूर्व दलित चळवळीतील एक प्रेरणादायी व्यक्तिमत्त्व होते.
- नोकरीच्या संधी उपलब्ध असतानाही त्यांनी आपल्या कामातून दलितांची व्यथा मांडली.
- सहकाऱ्यांच्या मदतीने त्यांनी 'चोखामेळा सुधार मंडळ' आणि ग्रंथालय स्थापन केले.
- अस्पृश्यांना शैक्षणिक संधी उपलब्ध करून दिल्या.
- सामाजिक आणि धार्मिक जागृतीबरोबरच त्यांनी शैक्षणिक विकासासाठी काम केले.
- बंदसोडेप्रमाणेच आंबेडकरपूर्व चळवळीतील गणेश आकाजी गवई आणि कालीचरण नंदा गवळी यांचे कार्य उल्लेखनीय आहे.

byjusexamprep.com